

Олег Дмитришин

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

o.dm@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-1256-4746>

Чи досягла мети масова депортація: свідки Єгови Львівської області УРСР після операції «Північ» («Трійка») у 1951–1955 роках

Did the Mass Deportation Achieve its Goal:
Jehovah's Witnesses of the Lviv Region of the Ukrainian SSR
after the “North” Operation (“Triika”) in 1951–1955

Abstract: The article discusses the transformations that the Ukrainian community of Jehovah's Witnesses underwent after the deportation program under the name of the “North Operation” (or “Triika”) in 1951–1955, using them as an example in the religious community in the Lviv region in the Ukrainian SSR. Under consideration are the structural changes that occurred in the organization of Jehovah's Witnesses after the deportation of the majority of their families to the north-east of the Soviet Union, and the systematic arrests of the men who performed leadership roles in their worship. We also examine how these events led to changes in their religious practices, the complications that arose in their community leadership and their printing practices as well as the reduction in the scope of their work, and, yet, how all these detrimental changes did not stop or cease the activities of the Jehovah's Witnesses in the region. Based on the thorough examination of the archival documents of the MGB and the KGB, details are revealed about these special operations, plans and state measures to combat the religious underground work of Jehovah's Witnesses, the work of special agents, and the ongoing attempts to justify the baselessness of the repressive policies of the Soviet totalitarian regime. As a result of these deportations and negative effects, the Jehovah's Witnesses denomination did not disappear in the Lviv region, and the plans to intercept the leadership of the community failed. The

followers of the religious group managed to independently organize and develop survival strategies in underground conditions.

Key words: Jehovah's Witnesses, Operation "North", the Ukrainian SSR, Soviet Union

У статті пропонується огляд розвитку та трансформацій конфесії Свідків Єгови у західних областях Української РСР після проведення операції масової депортації 1951 року на прикладі Львівської області.

Свідки Єгови – релігійний рух реставраціоністського напрямку у християнстві, який виник в другій половині XIX століття у США та за короткий час поширився в більшості країн Північної Америки та Європи. Перші згадки про проповідництво членів цієї спільноти на українських теренах Австро-Угорської монархії та Російської імперії розпочинаються з кінця XIX – початку XX століття. Хоча точної кількості послідовників вчення Свідків Єгови встановити поки що не вдалося, наявні дані свідчать, що у міжвоєнний період сформувалася розгалужена мережа громад вірян в Галичині, Буковині та Закарпатті. Після включення цих теренів до складу Радянського Союзу представники релігійної спільноти зіткнулися як з агресивною атеїстичною державною ідеологією, так і з політикою підпорядкування релігійних організацій радянській владі. Не досягнувши компромісу з питань вчення про нейтралітет щодо участі в політичних заходах (голосування на виборах, вступу у колгоспи, виконання патріотичних пісень в школах тощо) та не узгодивши цензуру релігійних видань й проповідей, органи радянської влади не надали офіційної реєстрації легальної релігійної організації, натомість розгорнули кампанію масових репресій задля ліквідації конфесії Свідків Єгови в Радянському Союзі.

В Українській РСР та ще п'яти республіках Радянського Союзу з 1 до 8 квітня 1951 року була проведена операція масової депортації вірян, які належали до релігійного руху Свідків Єгови. Загальний союзний план виселення отримав кодову назву «Північ», оскільки передбачав примусове переміщення осіб в Іркутську та Томську області на півночі Російської РСФСР. На українських теренах ця депортація відбулася в рамках операції «Трійка». Разом із сім'ями Свідків Єгови 8 квітня 1951 року на заслання також були відправлені «куркулі» та «андерсовці»¹. Ціллю проведення операції в доку-

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 42, оп. 1, спр. 81, т. 1, арк. 258, Доповідь Міністерства державної безпеки (далі – МДБ) Української РСР щодо завершення операції з виселення. Направлено до МДБ СРСР, 9 квітня 1951 р.

ментах Міністерства державної безпеки СРСР планувалося «припинення подальшої антирадянської діяльності єговістського підпілля»². Зауважимо, що «єговісти» – одна із назв Свідків Єгови в радянській документації та публіцистиці, не зважаючи на те, що вона є помилковою, оскільки стосується іншої релігійної течії єговістів-ільїнців. Також серед самих Свідків Єгови ця назва не використовувалася ніколи. Під «антирадянською діяльністю» слід розуміти ті форми прояву релігійності вірян, які негативно оцінювалися радянською владою, а саме: відмова від служби в збройних силах, відмова від участі в будь-яких формах громадсько-політичного життя (голосування на виборах, членства в компартійних організаціях, Комсомолі та піонерії, салютування прапору, виконання гімну, покупки державних облигацій та пов'язаних із цим дій). І хоча такі відмови вірян не несли в собі антиурядових закликів та не наполягали на зміні державної політики, а радше розглядалися як уникнення участі в сповідунні державної релігії марксизму-ленінізму, радянська влада відповіла масштабними репресіями. Відмова у толеруванні та державній реєстрації спричинила перехід спільнот у підпільну діяльність. З 1944 року тривали масові арешти не лише керівників релігійних громад, а й багатьох активних вірян. До 1950 року, за інформацією МДБ, засуджених Свідків Єгови вже було понад тисячу осіб, що становило значну кількість для нечисельної конфесії³, загальна кількість прихильників якої на той час могла становити близько 10 тисяч, хоча достовірно не відома. Проте для остаточної ліквідації підпільної діяльності спільноти в 1950 році Міністерство держбезпеки подало план депортації в Іркутську та Томську області РРФСР усіх виявлених членів общин Свідків Єгови, який був затверджений Йосифом Сталіним. На його основі Рада Міністрів СРСР видала постанову про виселення⁴. Наступного дня після проведення операції в Українській РСР,

² Спецсообщение В. Абакумова И. Сталину. О необходимости высылки Свидетелей Иеговы и членов их семей из Украины, Латвии, Литвы и Эстонии. 30 мая 1950 г., в: Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти, упоряд. і авт. комент. В. Хаустов, В. Наумов, Н. Плотникова, Москва 2007, с. 314.

³ Записка Министерства Государственной Безопасности СССР о необходимости высылки Свидетелей Иеговы из Украинской, Белорусской, Молдавской, Латвийской, Литовской и Эстонской ССР. Подано И. Сталину, 19 февраля 1951 г., в: Трудные страницы истории Молдовы. 1940–1950-е гг., упоряд. і авт. комент. В. Пасаг, Москва 1994, с. 612.

⁴ Постановление Совета Министров СССР О высылки активных участников антисоветской нелегальной секты иеговистов и членов их семей, проживающих в западных областях Украинской и Белорусской ССР, Молдавской, Латвийской, Литовской и Эстонской ССР, 3 марта 1951 г., в: По решению правительства Союза ССР, упоряд. і авт. комент. Н. Бугай, А. Гонова, Нальчик 2008, с. 646–647.

9 квітня 1951 року, в МДБ відвідували до Москви, що завантажено у вагони та конвойовано до місць спецпоселень 6 308 вірян та членів їх сімей⁵.

Канонічна структура Свідків Єгови та її трансформації внаслідок депортаційної операції «Трійка»

Зміни у підходах до способів керівництва конфесійною спільнотою Свідки Єгови застосували відразу по завершенню бойових дій II світової війни на українських теренах. До цього змушувала загальна політична ситуація встановлення посиленого поліцейського контролю з боку радянської влади та жорстких обмежень щодо перетину кордону і виїзду в сусідні країни. Оскільки Свідки Єгови Галичини у міжвоєнний період проживали на теренах II Речі Посполитої, то в організаційних питаннях утворювали спільну релігійну структуру з поляками та представниками інших національностей⁶. Загальноконфесійний принцип проведення богослужінь та випуску релігійної літератури саме рідною мовою вірян запобігав виникненню конфліктів за мовною чи національною ознакою. Зі встановленням кордону між Українською РСР і Польською Народною Республікою (далі – ПНР) та заборони на вільне пересування між країнами Свідки Єгови сформували власне Крайове бюро – національний керівний орган колективного принципу управління, на чолі якого стояв служитель бюро. При цьому через зв'язкових кур'єрським способом підтримувалися контакти з польським та румунським релігійними центрами, які в свою чергу мали способи зв'язку з канонічним центром в Брукліні у Сполучених Штатах Америки⁷. В основному саме польський центр, який знаходився в місті Лодзь, направляв зв'язкових у західні області України зі свіжими номерами періодичного видання «Вартова Башта», а також з кореспонденцією для представників Крайового бюро⁸. При можливості, на

⁵ ГДА СБУ, ф. 42, оп. 1, спр. 81, т. 1, арк. 259, Доповідь МДБ Української РСР щодо завершення операції з виселення. Направлено до МДБ СРСР.

⁶ *Poland*, в: 1994 *Yearbook of Jehovah's Witnesses*, Brooklyn 1994, с. 206–207.

⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, арк. 12, Доповідна записка про агентурно-оперативну роботу МДБ УРСР по церковниках і сектантах, 16 липня 1946 р.

⁸ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 49–50, Копія листа, Лодзь, 14 грудня 1946 р.; ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 80–81, План агентурно-оперативних заходів щодо розшуку членів так званого «Крайового бюро» єговістського підпілля Терлецького Б. В. та інших нелегалів,

зворотному шляху кур'єри доставляли в Лодзь звіти про діяльність спільноти у зашифрованому вигляді.

Структура місцевих громад також зазнала суттєвих трансформацій через перехід їхньої діяльності в підпільні умови. Місцевим об'єднанням вірян залишалося «кілко», в яке входили Свідки Єгови одного чи декількох населених пунктів за територіальним принципом. Його члени могли регулярно збиратися для богослужінь та обговорень актуальних проблем один чи декілька разів на тиждень. Декілька кілок об'єднувалися в групу, на чолі якої стояв служитель групи. Група могла складатися з кілок одного міста, як це було у Львові, або декількох сіл чи міст, розташованих на невеликій відстані. Зустрічі групи проводилися не часто, великі богослужіння стали небажаними з міркувань безпеки. Декілька груп становили «стрєфу» – значну територію, за якою наглядав служитель стрєфи⁹ (терміни мають польськомовну етимологію). До операції «Трійка» у 1950 році Свідки Єгови Львівської та Волинської областей входили до стрєфи № 10, у якій, за інформацією Міністерства державної безпеки, налічувалося 8 груп з 52 кілками, а місто Львів разом з Дрогобицькою областю – 13 груп із 54 кілками¹⁰.

Унаслідок примусової депортації конфесійна структура у Львівській області суттєво зменшилася, проте її зникнення не відбулося. 205 сімей Свідків Єгови було виселено 8 квітня 1951 року¹¹, проте частина вірян залишилася проживати у своїх помешканнях. Певним членам спільноти було дозволено залишитися з огляду на похилий вік, наявність інвалідності або пройденої служби у радянській армії¹². Деякі депортовані особи пригадують, що підставою для уникнення депортації була також відмова від сповідання релігії Свідків Єгови¹³, проте це не підтверджено документально та

а також припинення ворожої діяльності керівного складу підпілля сектантів єговістів на території Львівської області, 26 лютого 1955 р.

⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, арк. 11–15, Доповідна записка про агентурно-оперативну роботу МДБ УРСР по церковниках і сектантах.

¹⁰ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 16, спр. 2, т. 2, арк. 355, Схема дислокації єговістських ланок на території Радянського Союзу в підпорядкуванні нелегальному центрові т. зв. «Крайовому бюро» єговістів в СРСР.

¹¹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 3, Доповідна записка про агентурно-оперативну роботу по сектантах єговістах за 1951 рік, 23 лютого 1952 р.

¹² *Пам'ятка начальникові оперативної групи, яка здійснює виселення сім'ї Свідків Єгови в Українській РСР, 6 березня 1951 р.*, в: *Історія Свідків Єгови (архіви КДБ)*, упоряд. і авт. комент. К. Бережко, Феодосія 2012, с. 74.

¹³ Архів Релігійного центру Свідків Єгови в Україні (далі – АрхівРЦСЄУ), Інтерв'ю з Йосифівим Володимиром, 1939 р. н., зап. 13 листопада 2020 р. в м. Івано-Франківськ інтерв'юерами Артуром Абрамівим та Олександром Гевиком; АрхівРЦСЄУ, Інтерв'ю

могло бути особистою ініціативою начальника групи, яка здійснювала виселення сім'ї. Проте значна частина вірян, які залишилися, з невідомих причин не були внесені у списки операції «Трійка». Можливо, це стало наслідком недоліків у роботі виконавців з держслужбовців та агентів держбезпеки, які не володіли точною інформацією про всіх учасників підпілля, навчених правил конспірації. Уникнули виселення також особи, які 8 квітня 1951 року з певних причин знаходилися не за місцем проживання та яких не можна було оперативно доставити до сім'ї для подальшого етапування. До таких Свідків Єгови також варто віднести тих, хто знаходився на «нелегальному становищі», тобто таємно проживали в конспіративних квартирах, не мали постійного місця працевлаштування та займалися виконанням організаційних функцій. До них найчастіше належала друкарська справа з виготовлення копій релігійних видань товариства «Вартова Башта»: однойменного журналу, брошур та книжок, а також організація діяльності спільнот. Станом на 2 лютого 1952 року в планах роботи МДБ фігурує цифра 214 Свідків Єгови, які проживали у Львові та області¹⁴, а на 24 травня того ж року вже 284¹⁵. Ці цифри не слід вважати повними, оскільки вони наведені на підставі повідомлень агентури, яка виконувала завдання у спільнотах конфесії, проте її чисельність була обмеженою та не могла охопити всієї території області. Водночас не було враховано членів сімей Свідків Єгови, які ймовірно також могли належати до цієї релігійної спільноти та брати участь в окремих формах релігійного життя, не відомих для агентів. В їхніх донесеннях присутні приблизні цифри: на 1952 рік вважалося, що у Львові проживають 40 осіб-Свідків, а в 1955 році вже 70. По районах Львівської області дані також є заокругленими: наприклад, в Сокальському районі налічували 30 осіб, в Лопатинському 20, а в Городоцькому 10¹⁶. У МДБ також фіксували випадки поселення на проживання у Львівській області Свідків Єгови із Закарпаття, де з невідомих причин не відбулася депортаційна операція¹⁷.

з Карп'юк Оленою, 1931 р. н., зап. 13 січня 2021 р. в м. Нововолинськ Волинської області інтерв'юером Тарасом Ашурковим.

¹⁴ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 13, План агентурно-оперативних заходів з розшуку керівника єговістського підпілля в СРСР – Циби М. Д. і Веретельник М. Ф. та розробки керівного складу вказаного підпілля, 2 лютого 1952 р.

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 13, План агентурно-оперативних заходів...

¹⁶ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 89, Доповідна записка по «ВЧ», 24 травня 1952 р.

¹⁷ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 56, Довідка про стан агентурно-оперативної роботи по лінії сектантів єговістів у Львівській області, 15 липня 1952 р.; там же, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 64, Рапорт начальника 4 відділу Управління Міністерства Внутрішніх Справ (далі – УМВС) Львівської області майора Винниченка, 15 грудня 1953 р.

Гендерна структура конфесії у післявоєнний період також зазнала суттєвих змін. Репресії через відмову від служби в збройних силах та за виконання організаційних функцій в спільноті стосувалися насамперед чоловіків, тому масовою ставала практика призначення на служителів кілок та груп жінок-вірянок, які мали бажання виконувати такі функції, тривалий час були в спільноті, володіли необхідними знаннями та вміннями, а також мали хорошу репутацію серед Свідків Єгови. Хоча практика призначення жінок для виконання функцій організації та теологічного навчання не була поширеною в конфесії, проте у випадку виникнення складних ситуацій, якими стали умови підпілля, такий захід активно використовувався та набув масового характеру. За даними МДБ та Комітету державної безпеки (далі – КДБ), в 1952 році після проведених арештів керівництво одним із львівських кілок перейшло до вірянки Марії Комаринської¹⁸, в Кам'яно-Бузькому районі до Парасковії Яремко, а у 1955 році як мінімум два з семи кілок Львова та області очолювали жінки¹⁹. Функції зв'язкових кур'єрів для доставки таємних передач зі зразками релігійної літератури, звітів та конфіденційного листування найчастіше доручалися саме жінкам, оскільки вважалося, що вони викликають менше підозр у силових структурах. Наприклад, особистою зв'язковою Миколи Циби, голови Крайового бюро у 1950-1952 роках, була Марія Веретельник, а кур'єром польського конфесійного центру в Лодзі, яка нелегальним шляхом здійснювала доставку з ПНР в УРСР, була Чеслава Кукелко, для доставок передач українського Крайового бюро в Лодзь обов'язки зв'язкової виконувала Марія Паркова²⁰.

Новою структурою в конфесії, яка виникла після масового виселення, стали комітети. Про них агентам КДБ стало відомо наприкінці 1954 року. За їхньою інформацією, такі комітети створювалися з метою об'єднання зусиль в проповідництві та взаємодопомозі, оскільки зі значним зменшенням кількості Свідків Єгови та ускладненням логістики призначеним служителям спільнот ставало важче виконувати свою організаційну роботу, що потребувало додаткової координації зусиль. Члени комітету мали цікавитися ста-

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 139, План агентурно-оперативних заходів з активізації розробки учасників антирадянського підпілля єговістів і розшуку керівників єговістського підпілля – Циби М. Д. і Веретельник М. Ф., 25 серпня 1952 р.

¹⁹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 77, План агентурно-оперативних заходів щодо розшуку членів так званого «Крайового бюро» єговістського підпілля Терлецького Б. В. та інших нелегалів, а також припинення ворожої діяльності керівного складу підпілля сектантів єговістів на території Львівської області, 26 лютого 1955 р.

²⁰ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 88, Доповідна записка начальника 4 управління МВС Української РСР полковникові тов. Сараєву, 4 січня 1954 р.

ном справ в кілках та надавати їм допомогу, а також організовувати піклування про репресованих та виселених.

Релігійне життя у підпіллі

Зміни зовнішніх обставин, які проявлялися у посиленні тиску на роботі та під час навчання, частих стеженнях з боку міліції і держбезпеки, переслідуваннях, отримали своє відображення у релігійному житті спільноти Свідків Єгови Львівщини у післядепортаційні роки. У контрольно-наглядових справах за 1951-1955 роки відсутні відомості про проведення масових богослужінь, які були припинені на той час. Основною формою спільного здійснення культу були нечисленні зібрання одного чи декількох кілок²¹. На таких зустрічах віряни обговорювали богословські та соціальні теми, які були представлені у релігійній літературі, наявній у них на той час, здійснювали спільні молитви та співали пісні релігійного змісту зі «Співаника на хвалу Єгови», складеного та виданого у міжвоєнний період. На зустрічах регулярно порушувалися питання конспірації та особливої обережності у своїй діяльності. Вірянам не рекомендувалося йти на зустрічі групою, краще це було робити самостійно, аби не привертати зайвої уваги, не рекомендувалося ділитися інформацією про спільноту зі сторонніми людьми та навіть серед самих Свідків, оскільки деяких осіб підозрювали у роботі на спецслужби. З тієї ж причини рекомендувалося уникати допитливих людей, не запрошувати їх на зустрічі та попереджати інших не контактувати із ними²². Характерним для Свідків Єгови стало використання шифрів у листуванні. Так, наприклад, свою релігійну спільноту віряни в листах називають «мамою», релігійну літературу – «хлібом», а старіші видання – «сухарями», радянську владу – «фараоном», арешт – «хворобою», облаву – «бурею»²³.

Регулярним щорічним святом для Свідків Єгови був Спомин смерті Ісуса Христа, який відзначався за плаваючою датою. Це свято відзначали у той

²¹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 68, Агентурне донесення агента «Владімірова», 2 лютого 1955 р.

²² ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 58, Агентурне донесення агента «Богданюка», 31 січня 1955 р.

²³ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 119, Меморандум №8, 7 березня 1954 р.

день, на який припадало 14 нісана за єврейським календарем. Наприклад, датами його проведення, які зафіксували в органах держбезпеки, у 1952 році було 9 квітня²⁴, а в 1954 – 17 квітня²⁵. Його обряд передбачав приготування сухого червоного вина та прісного хліба, які на час богослужіння були символами викупної жертви Христа, відданої за людей. Споживали ці символи лише ті віряни, які вважали себе приналежними до «помазаного останку», який спільно із Христом мав утворити небесний уряд. Інші віряни, які свою приналежність визначали до «інших овець» земної надії вічного життя, лише передавали символи хліба та вина другим та не вживали їх під час церемонії. Тематика проповідей, обговорень та пісень на таке зібрання також присвячувалася темам викупної жертви, спірного питання між Богом та Сатаною, а також обіцянкам встановлення раю на Землі. На відміну від участі в інших зібраннях, Спомин був обов'язковим для кожного Свідка Єгови, тому місцеві віряни навіть турбувалися про потреби для відзначення свята ув'язнених та депортованих. У посылках вони надсилали їм родзинки, з яких можна було б приготувати виноградний напій, що нагадував би вино, а також борошно для прісного хліба²⁶.

Важливим аспектом життя Свідків Єгови було проповідництво з використанням Біблії та релігійної літератури, виданої товариством «Вартова Башта». Деякі книги та брошури, наявні у вірян, їм вдалося зберегти ще з довоєнних часів. Переважно це були книги за авторством Чарльза Тейза Рассела та Джозефа Рутерфорда, перших керівників «Вартової Башти». Популярними серед них були «Сотворення», «Ноїв ковчег», «Гарфа Божа», перекладені з англійської мови на українську в канадській діаспорі українців-Свідків Єгови, а також номери журналу «Вартова Башта» довоєнного періоду²⁷. Зафіксовано навіть наявність патефонних пластинок із записами релігійних проповідей. Незважаючи на контроль та спроби припинення підпільного друку, українській релігійній спільноті вдавалося отримувати зразки нових видань, за потреби перекладати їх та копіювати в підпільних друкарнях. Постачання літератури відбувалося в основному із сусідніх країн Східної Європи. У МДБ та КДБ фіксували контакти українських свідків із Польською та Угорською НР,

²⁴ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 30, Рапорт оперуповноваженого 3 відділення 2 відділу 5 управління МДБ УРСР капітана Монастир'єва, 16 квітня 1952 р.

²⁵ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 153, Агентурне донесення агента «Гуйва», 19 квітня 1954 р.

²⁶ АрхівРЦСЄУ, Інтерв'ю з Гнатівим Володимиром 1951 р. н. та Гнатів Галиною 1950 р. н., зап. 21 жовтня 2020 р. у м. Новий Розділ Львівської області інтерв'юеркою Каріною Семеновою.

²⁷ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 47, Доповідна записка про арешт учасників єговістського підпілля, 26 червня 1952 р.

Соціалістичною Республікою Румунія та Чехословацькою Республікою. Під час переходу кордону літературу найчастіше ховали в одязі та взутті або маскували поміж іншими речами. Отримані зразки копіювали ротаторним способом або переписували вручну. Наприклад, в рапорті про обшук, проведений у Бродях в 1951 році, зазначено, що у квартирі в тайнику було виявлено ротатор та велику кількість релігійної літератури, яка, очевидно, була виготовлена на ньому²⁸. Тривалий час у післявоєнні роки і до арешту наприкінці 1955 року роботу з підпільного друку та облаштування криївок-друкарень очолював Богдан Терлецький з трьома помічниками. Література звідти постачалася лише довіреними шляхами, тому пошуки Б. Терлецького тривали декілька років, а повністю припинити постачання літератури так і не вдалося. Окрім перекладних видань, під керівництвом українського Крайового бюро видавався часопис «Інформатор», який був присвячений місцевим проблемам та рекомендаціям щодо діяльності спільнот в умовах підпілля, участі у виборах, захисту своїх прав тощо. Копії релігійних видань віряни також надсилали одновірцям до місць спецпоселень в Російську РФСР, використовуючи для схованки продукти харчування, як-от борошно чи сало. Новою практикою для спільноти було утворення «фонду доброї надії» – спільних коштів для покриття витрат на утримання друкарень та покупку витратних матеріалів, відправку посилок з харчами та іншими речами для засуджених одновірців, а також утримання осіб, які були змушені перейти на нелегальне становище у зв'язку з друкарською і кур'єрською справою чи виконанням функцій в Крайовому бюро²⁹.

Протистояння з владою: напрямки роботи МДБ та КДБ проти Свідків Єгови Львівщини

З Львівської області за 1951 рік було виселено 205 сімей, а 16 вірян заарештовано за нібито «антирадянську діяльність»³⁰. Більшість постраждалих

²⁸ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 173, Рапорт начальника 3 відділення 2 відділу 5 управління МДБ УРСР майора Салтикова, 13 лютого 1951 р.

²⁹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 16, спр. 1, т. 1, арк. 13, Агентурне донесення агента «Крестинський», 31 липня 1951 р.

³⁰ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 2–3, Доповідна записка про агентурно-оперативну роботу по сектантам єговістам за 1951 р.

були активними учасниками підпілля, а заарештовані особи виконували керівні функції в структурі конфесії. Очевидно, що їхні арешти мали би припинити існування конфесії, локалізуючи «проблему» Свідків Єгови лише в деяких спецпоселеннях Томської та Іркутської областей РРФСР та на Закарпатті, звідки виселення не відбулося. У 1951 році також відбулися арешти в польському Крайовому бюро, включно з його головою Вільгельмом Шайдером, якого звинуватили у роботі на розвідку США³¹. Проте у звіті за 1951 рік в МДБ зазначають, що «після проведення операції „Трійка” і арешту керівного складу, агентурним шляхом встановлено, що учасники єговістського підпілля здійснюють заходи для перебудови роботи підпілля і активізації антирадянської роботи»³². У планах репресивних заходів та у звітах МДБ Львівської області про їхнє виконання репресії зазвичай обґрунтовували наступним чином: «На систематично організованих ними нелегальних зборищах зі своїми однодумцями проводили антирадянську агітацію, зводили наклепи на радянську дійсність, передбачали невідворотність війни, названої сектантами „Армагеддон”, в якій нібито буде замінений існуючий в СРСР політичний устрій т. зв. „теократичною” формою правління державою, в якій привілейоване становище будуть займати єговісти». Під «антирадянською роботою» слід розуміти нейтральну позицію конфесії до усіх заходів політичного характеру, але яка при цьому не містила опозиційних настроїв. Свідки Єгови уникали голосування на виборах, не брали участі в заходах, які проводилися в трудових та освітніх колективах, не вступали в молодіжні організації жовтенят, піонерів та комсомольців, не вступали у профспілки та колгоспи. При цьому вони не висували політичних вимог, а богослужіння носили виключно релігійний зміст, оскільки есхатологічні очікування були характерною ознакою конфесії, яка за вченням про «останні дні», від 1914 року чекала другого приходу Христа, встановлення земного раю та ліквідації усіх політичних устроїв, а не лише радянського, що концептуально суперечило звинуваченням у роботі на інтереси інших держав. Важкість повоєнних років, масштабні репресії та розчарування в очікуваннях покращень життя могли підсилювати бажання про трансцендентні явища, а ця обставина отримувала своє відображення у змісті богослужбових проповідей та розмов вірян. Про відсутність політичного підтексту в позиції Свідків Єгови також свідчать мотивування пояснень в релігійному бюлетені «Інформатор»

---

³¹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 62, Агентурне донесення агента «Богданюк», 25 січня 1955 р.

³² ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 5, Доповідна записка про агентурно-оперативну роботу по сектантам єговістам за 1951 р.

щодо відмови від підписання про приєднання до Стокгольмського звернення 1950 року «Про заборону застосування ядерної зброї», про відмову від паспорта та підпису. У випадку отримання паспорта та проставлення особистого підпису на документах, виданих органами радянської влади, Крайове бюро зазначало, що «немає нічого неправильного приймати його» та здійснювати свій правовий захист «як це робив апостол Павло»³³, очевидно, маючи на увазі біблійний епізод про його участь в судових процесах в Юдеї та Римі. Відмова від підтримки Стокгольмського звернення в свою чергу полягала в очікуванні встановлення миру трансцендентним шляхом, а не у підтримці права певних країн на ядерну зброю.

У вересні 1951 року в МДБ запланували масштабний план з повного перехоплення керівництва спільнотою Свідків Єгови та знищення її структур, за прикладом плану з ліквідації Греко-Католицької Церкви у 1945–1946 роках³⁴. За цим планом спецслужба мала підготувати агентів, які після арешту членів Крайового бюро мали би перехопити керівництво всередині спільнот, скликати загальну нараду усіх керівників стреф та груп, підпорядкувати їх собі, після чого виконувати завдання МДБ-КДБ зі створення розколів в конфесії, припинення проповідництва та стимулювання до відмови від релігійних практик та лояльності до радянської влади. Перший етап з підготовки відповідної агентури розпочався відразу, до цього були залучені всі управління МДБ західних областей УРСР. Проте у Львівській області вони не мали жодного агента серед керівників спільнот, саме тому наявні 15 осіб використовувалися лише в ролі інформаторів про поточний стан справ і не мали суттєвого впливу на діяльність конфесії³⁵. Для початку реалізації зазначеного плану в держбезпеці планували заарештувати голову Крайового бюро Миколу Цибу, його зв'язкову Марію Веретельник, а також частину служителів стреф та груп. На виконання поставлених завдань у більшості управлінь МДБ всіх регіонів України, не лише західних, були складені плани з розшуку М. Циби та М. Веретельник, а також розпочато ведення агентурних справ та справ-формулярів. В 1952 році у Львівській області було розпочато або поновлено ведення п'яти агентурних справ: «Скриті», «Завіт», «Брати», «Потоп»,

³³ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 38, Фоторепродукція журналу «Інформатор», 24 травня 1952 р.

³⁴ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 16, спр. 1, т. 1, арк. 27–47, План агентурно оперативних заходів по створенню хибного керівного центру єговістського підпілля т. зв. «Крайового бюро» «ЛКБ», 15 вересня 1951 р.

³⁵ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 48–49, Довідка про стан агентурно-оперативної роботи по лінії сектантів єговістів у Львівській області, 15 червня 1952 р.

«Стадо»³⁶. Заслугує уваги також план виходу на керівників Крайового бюро за допомогою бійців спецгрупи «Тайфун» МДБ УРСР, які мали представитися одному із служителів груп у Львівській області Олександрю Доктору «представниками центру ОУН» (ОУН – Організація українських націоналістів) та запропонувати у 10-ти денний термін провести зустріч з представниками Крайового бюро³⁷. За даними держбезпеки, Свідки Єгови містечка Підкамінь та Олександр Доктор вже контактували з підпіллям ОУН та мали вказівку «співчутливо ставитися до бандитів ОУН, надавати їм притулок, продукти, гроші і надавати різну іншу допомогу»³⁸. В архівних справах відсутні матеріали про обставини цих контактів та вказівок. Також у матеріалах контрольно-наглядових справ за 1952 та наступні роки повідомлень про результати цієї пропозиції немає, що дозволяє припустити про відмову керівників підпілля Свідків Єгови від зустрічі з псевдопідпіллям ОУН.

Неочікуваним успіхом для херсонського управління МДБ 9 серпня 1952 року завершився план з арешту Петра Парцея, який, на погляд агентів, давав вказівки й надавав допомогу херсонським громадам Свідків Єгови та перед яким вони звітували про стан справ. Арешт П. Парцея відбувся в селі Братолюбівка Кіровоградської області, а під час обшуку його помешкання на горіщі оперативники виявили ще двох осіб: Миколу Цибу, очільника Крайового бюро, та Марію Веретельник, його зв'язкову. Вже 11 серпня після допитів в Херсонському МДБ всіх арештованих літаком доставили в Київ для подальших слідчих дій³⁹. У вересні 1952 року міністр держбезпеки УРСР Микола Ковальчук відзначив нагородами 12 офіцерів МДБ за успішну операцію загальносоюзного значення⁴⁰. Продовжувалися арешти й відповідальних за інші ланки підпілля. Наприклад, за перше півріччя 1952 року у Львівській області заарештованими та засудженими були 4 Свідки Єгови⁴¹, при цьому двоє з них отримали обвинувальні вироби

---

³⁶ ГДА СБУ, арк. 48.

³⁷ ГДА СБУ, арк. 56.

³⁸ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 73, План проведення комбінації із зав'язування зв'язків між керівництвом секти єговістів на території західних областей УРСР з бойовиками спецгрупи Управління МДБ, 30 червня 1952 р.

³⁹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 9, арк. 163–170, Доповідна записка про затримання керівника єговістського підпілля на території СРСР Циби М. Д. і його помічниці Веретельник М. Ф., 11 серпня 1952 р.

⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 10, арк. 25–26, Наказ міністра державної безпеки Української РСР Про відзначення оперативних працівників Управлінь МДБ Херсонської і Кіровоградської областей, 1 вересня 1952 р.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 96, План агентурно-оперативних заходів по єговістах, 7 серпня 1952 р.

з термінами по 25 років виправно-трудоxв таборів, хоча самі ж службовці МДБ визнавали серйозні недоліки слідства та недостатність доказів у їхніх справах⁴².

Вже після арешту Миколи Циби в МДБ перейшли до реалізації плану з перехоплення керівництва релігійної спільноти та створення підконтрольного Крайового бюро. На його реалізацію в травні 1953 року для Львівської області Міністерство Внутрішніх Справ (далі – МВС) виділило понад 20 тисяч карбованців з масштабними дофінансуваннями у наступні місяці⁴³ для двох агентів «Кирпиченко» та «Гуйва», які мали працювати над роботою плану у Львові та області. Достеменно не відомо, чи перейшли після арешту М. Циби обов'язки голови бюро до іншої особи, проте друк літератури продовжувався, в тому числі і випуск місцевого бюлетеня «Інформатор», що свідчить про продовження діяльності конфесійного колективного органу. З огляду на це першочерговим завданням для агентів стало припинення обігу релігійної літератури та відмова від друку нової. Мотивувалося це тим, що після арештів в польському та українському Крайових бюро нікому не було відомо, звідки поставляється література, немає належного нагляду за її друком, а друкарі-підпільники передрукують лише минулі видання із застарілою інформацією, яка більше не варта уваги. Крім того, агенти пропонували вірянам по-слугуватися лише Біблією, а журнали та брошури ні від кого не приймати та їх не читати. Проводилася робота і щодо дискредитації служителів кілок та груп, про яких поширювали інформацію, що вони співпрацюють з радянськими органами або зловживають алкоголем, що не допускалося вченням конфесії⁴⁴. Крім того, агенти закликали зменшити активність проповідництва, нічого не розповідати про свою релігію людям, яких вони мало знають та кому не можуть довіряти, залякуючи небезпекою потрапляння в спільноти людей, які працюватимуть на радянську владу, через що усіх заарештують⁴⁵. А під час виборів закликали вірян не ігнорувати їх, прийти на виборчі дільниці, але власною рукою написати на бюлетені про свою підтримку лише царя Ісуса Христа та вкинути його в урну. Під час богослужінь вони закликали обговорювати виключно теологічні питання та не торкатися тем повсяк-

⁴² ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 26, арк. 160, Міністру держбезпеки Української РСР, генерал-лейтенанту тов. Ковальчуку М. К., 26 серпня 1952 р.

⁴³ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 33, 43, Кошторис видатків грошових коштів для виконання заходів по створенню «ЛКБ», 5 травня 1953 р.

⁴⁴ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 16, спр. 5, т. 5, арк. 2–8, План агентурно оперативної комбінації по зашифровці агентів «Гуйва» і «Кирпиченко», 23 листопада 1953 р.

⁴⁵ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 218–226, Спецповідомлення про активізацію діяльності підпілья сектантів єговістів в м. Львові, 27 листопада 1954 р.

дення і стосунків з органами влади, щоби це якимось чином не вийшло назовні та їм не зашкодило⁴⁶.

Не погоджуючись зі змінами, які запропонували «Кирпиченко» та «Гуйва», більшість кілок обмежили спілкування з ними та не застосовували їхніх рекомендацій. Водночас агентам не вдавалося провести зібрання усіх служителів стреф, груп та кілок для вироблення спільної позиції, через що в спільноті відбувся тимчасовий розкол на прихильників посилення конспірації, ідейними натхненниками яких були агенти держбезпеки, та більш численну «опозицію» до них, які бажали збереження тих форм богослужбової діяльності та повсякденної релігійності, які вже були прийняті до цього часу. Останні підтримували активну видавничу діяльність, яку очолив Богдан Терлецький з трьома помічниками: Миколою Дубовинським, Кирилом Пасічником та Іваном Доцином. При відсутності нових видань вони продовжували виготовлення давнішої періодики та тематичних брошур, використовуючи ротаторний друк у таємних підземних бункерах в західних областях УРСР. Для подолання розколу та підпорядкування усіх громад «Кирпиченку» і «Гуйві» в МДБ планували організувати їхню поїздку в ПНР для зустрічі з лодзинським Крайовим бюро. Звіди агенти мали би привезти листи про довіру до них, підтвердити цим нібито наявність зв'язку з канонічним центром у Брукліні та привезти свіжі видання «Вартової Башти» для запевнення, що випуск літератури найближчим часом відновиться⁴⁷.

Перебування агентів у релігійній спільноті виявилось нетривалим: вже у 1954 році КДБ довелося згорнути план перехоплення підпілля та вивести своїх двох функціонерів з Львівської області, оскільки все більше вірян почали підозрювати їх у роботі на органи держбезпеки. Впевнений у цьому був й очільник видавничої справи підпілля Богдан Терлецький, який інформував про свої підозри українські спільноти Свідків Єгови⁴⁸. МДБ та КДБ не вдалося організувати плановану поїздку до польських Свідків, не вдалося отримати нової літератури, а спроби почати поширювати старі видання, які агентам надавали силові структури із раніше конфіскованих речей арештованих осіб, викликали все більше підозр. Зрештою, в травні 1954 року через загрозу повного розшифрування вони були змушені покинути територію області⁴⁹. Проте це не пододало розкол відразу, але частково зняло

---

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 27, арк. 21–23, Агентурне донесення агента «Богданюк», 12 грудня 1954 р.

⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 16, спр. 5, т. 5, арк. 51–53, Агентурне донесення агента «Двійка».

⁴⁸ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 220, Спецповідомлення про активізацію...

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 163, Начальнику УКДБ по Львівській області полковнику тов. Шевченку.

проблему взаємної недовіри⁵⁰. Засуджуючи окремі поради агентів держбезпеки, як-от щодо участі у виборах депутатів, частина Свідків вважали корисним запропоноване посилення конспірації та перехід у глибоке підпілля, оскільки існували ризики нових репресивних заходів. Керівництво цією групою вірян перейшло до Петра Новака та Йосипа Лиса, через що КДБ втратило вплив на неї⁵¹.

Всі подальші зусилля Комітет державної безпеки спрямував на розшук Богдана Терлецького та його помічників. 1 жовтня 1954 року в Києві республіканське управління КДБ провело термінову нараду начальників відповідних відділів 8 областей, в яких, як підозрювалося, переховувалися друкарі. Вже 9 жовтня цього ж року план розшуку Терлецького затвердили у львівському обласному управлінні КДБ і передбачили посилення агентурної роботи з пошуку зв'язкових, через яких можна було би вийти на підпільників, а також встановити спостереження за їхніми родичами⁵². Проте виявити його місцезнаходження до кінця 1955 року так і не вдалося, а шляхи постачання релігійної літератури в умовах підпілля продовжували існувати.

Висновки

Проведена 8 квітня 1951 року депортаційна операція Свідків Єгови із західних областей Української РСР у північно-східні регіони Радянського Союзу, в тому числі і у Львівській області, значно змінила структуру конфесії в регіоні, ускладнила комунікацію та зменшила можливості видавничої справи та проповідництва. Проте заявлена ціль органів радянської влади про «припинення подальшої антирадянської діяльності єговістського підпілля» досягнута не була. Продовжив діяти центральний орган конфесії – Крайове бюро, а спільноти зберігали традиційну структуру канонічного управління. Втрачені ланки в керівництві місцевими громадами були замінені тими Свідками Єгови, які залишилися або переїхали у Львівську область, в тому числі

⁵⁰ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 30, арк. 187, Довідка про стан агентурно-оперативної роботи по лінії сектантів єговістів на території Львівської області, 25 вересня 1954 р.

⁵¹ ГДА СБУ, арк. 186.

⁵² ГДА СБУ, ф. 2, оп. 5, спр. 32, т. 2, арк. 290–294, Спецповідомлення начальнику 4 управління КДБ при Раді Міністрів Української РСР – підполковнику тов. Крикуну.

вірянками, які мали необхідний досвід та відповідні якості. Релігійне життя громади перебувало в процесі адаптації до нових умов, посилювалися заходи конспірації, вибудовувалася нова логістика підпільного друку релігійної літератури. Незмінними залишалися часті зустрічі вірян для спільних богослужінь, традиції особистого та в колі сім'ї дослідження Біблії, вимоги щодо високих норм моралі, щорічне відзначення свята Спомину смерті Ісуса Христа та регулярне проповідництво. У період з 1951 по 1955 роки продовжувалися арешти, в 1952 році був заарештований очільник Крайового бюро Микола Циба, однак релігійна громада ефективно самоорганізовувалася, а функції служителів переходили до інших осіб. Невдачею закінчився план МДБ та КДБ з перехоплення керівництва підпіллям, який мав бути здійснений агентурним шляхом: обидва агенти держбезпеки, які передбачалися кандидатами на очільників спільнот у Львові та області, були розсекреченими та виїхали з регіону. Продовжувала працювати мережа підпільних друкарень, в яких копіювалися періодичні видання «Вартова Башта» та друкувався внутрішній бюлетень «Інформатор». У висвітлений період пропозицій від радянської влади членам релігійної спільноти Свідків Єгови про легалізацію діяльності не виявлено, більше не розглядали такого варіанту також і самі віряни.

Бібліографія

1994 Yearbook of Jehovah's Witnesses, Brooklyn 1994.

Історія Свідків Єгови (архіви КДБ), упоряд. і авт. комент. К. Бережко, Феодосія 2012.

По решению правительства Союза ССР, упоряд. і авт. комент. Н. Бугай, А. Гонова, Нальчик 2008.

Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти, упоряд. і авт. комент. В. Хаустов, В. Наумов, Н. Плотникова, Москва 2007.

Трудные страницы истории Молдовы. 1940–1950-е гг., упоряд. і авт. комент. В. Пасат, Москва 1994.

Oleh Dmytryshyn

Czy masowa deportacja osiągnęła swój cel: świadkowie Jehowy obwodu lwowskiego Ukraińskiej SRR po operacji „Północ” („Trojka”) w latach 1951–1955

Streszczenie

W artykule omówiono proces transformacji, jaki przeszła ukraińska społeczność świadków Jehowy po akcji deportacyjnej „Północ” w latach 1951–1955. Analizę przeprowadzono na przykładzie wspólnoty wyznaniowej obwodu lwowskiego Ukraińskiej SRR. Zmiany strukturalne, jakie nastąpiły wskutek deportacji większości rodzin wiernych na północny wschód Związku Radzieckiego, oraz aresztowania mężczyzn pełniących funkcje przywódcze i kultowe w zborze wpłynęły na praktyki religijne. Ograniczyły również zakres funkcjonowania i skomplikowały prace wydawnicze, ale nie powstrzymały działalności świadków Jehowy w regionie. Przeanalizowane materiały archiwalne MGB i KGB zawierają informacje o operacjach specjalnych, planach i działaniach władz podejmowanych w celu zwalczania podziemia religijnego świadków Jehowy, a także o pracy agenturalnej i próbach uzasadnienia polityki represyjnej sowieckiego reżimu totalitarnego. Starania władzy nie doprowadziły ostatecznie do usunięcia z obwodu lwowskiego świadków Jehowy, a plan przechwycenia przywództwa wspólnoty się nie powiódł. Członkom grupy religijnej udało się samodzielnie zorganizować i opracować strategię przetrwania w podziemiu religijnym.

Słowa kluczowe: świadkowie Jehowy, operacja „Północ”, Ukraińska SRR, Związek Radziecki